

De ladder, het verhaal van een zoektocht naar de iconografie van de ladder. Een aanvulling.

(Door Marc Roelandts en Kathy Van den Bergh, 18 januari 2026)

Naar aanleiding van het artikel over onze zoektocht naar de betekenis van de engelen met attributen en een ladder, voorgesteld op een steensculptuur die we konden verwerven op veiling, kregen we heel wat fijne reacties. Eén reactie bevatte ook een kritische vraag en leidde tot een interessante discussie (bedankt Emile en Ad!): 'zijn dat niet gewoon de engelen met de passiewerktuigen?'.

Een terechte vraag, het was een bedenking die we onszelf ook hadden gemaakt tijdens onze zoektocht maar (wellicht ten onrechte) niet hadden opgenomen in ons artikel. In wat volgt kan u lezen waarom (spoiler alert!) de passiewerktuigen

weliswaar een mogelijke verklaring van de voorstelling zijn, maar waarom we die niet weerhouden hebben als meest waarschijnlijke.



(1) De ladder der deugden, 15de eeuw, Frankrijk, kalksteen.

Maar waar ging het ook alweer over?

Op een veiling kochten we een sculptuur van Franse zandsteen in de vorm van de bovenkant van een raam of een nis met een gotische spitsboog en bekroond met een kruisbloem. Daaromheen staan twee engelen afgebeeld (een aan elke kant): een engel houdt een gesel (een *flagrum*) in zijn linkerhand, met zijn rechterhand houdt hij de bovenkant van een ladder vast; de andere engel houdt een getorste kroon in de hand.

We kwamen tot de conclusie dat het om een afgeleide ging van de voorstelling van de Ladder der Deugden, zoals omschreven



en afgebeeld in het 12de eeuwse handschrift *Hortus Deliciarum* van Herrad van Landsberg. In die encyclopedie voor kloosterzusters en novicen wordt omschreven hoe, via die ladder, enkel de Deugd -tegen de haar belagende demonen beschermd door engelen- de hemel bereikt en daar de Kroon des Levens ontvangt.

(2) De Ladder der Deugden in de Hortus Deliciarum

Het klopt inderdaad dat de attributen ladder, gesel en doornenkroon tot de *Arma Christi* of passiewerktuigen behoren en het is inderdaad niet geheel uit te sluiten dat dat inderdaad is wat we afgebeeld zien. Toch zijn er een aantal elementen die ons daaraan doen twijfelen.

Om te beginnen zijn er slechts drie *Arma Christi* voorgesteld, terwijl dat er doorgaans veel meer zijn. De *Arma Christi* komen voor als onderwerp op zich of als onderdeel van een andere iconografisch thema zoals de Kruisiging, het Laatste Oordeel, de Man van Smarten of de Gregoriusmis. Het is natuurlijk mogelijk dat een van die thema's afgebeeld stond onder de boog van onze sculptuur en dat er op de verloren gegane delen nog andere passiewerktuigen stonden afgebeeld.

Maar toch is het wel heel toevallig dat hier net drie werktuigen samen voorkomen die eerder zelden (wij hebben althans geen gelijkaardige combinatie gevonden) samen voorkomen in een geïsoleerde voorstelling én dat die combinatie dan ook nog eens past in het verhaal van de Ladder der Deugden.

De alerte lezer zal nu opmerken dat op de afbeelding in het handschrift van Herrad van Landsberg geen *flagrum* of gesel te zien is maar dat de engel een zwaard gebruikt om de demonen af te weren. Mogelijk is in onze afbeelding daarvoor een ander wapen gekozen waarmee de nonnen goed bekend waren. In de vijftiende eeuw, de periode waarin onze sculptuur is gemaakt, was er heel wat aandacht voor het lijden van Christus. Het

mediteren bij afbeeldingen van de lijdende Christus of bij de symbolen daarvan zoals de *Arma Christi* (die praktijk wordt ook *Meditatio Christi* genoemd) was een courante praktijk in de kloosters. Het ging verder dan enkel mediteren, de praktijk van zelfpijniging met bijvoorbeeld de gesel of *flagrum*, was een vrij courante praktijk in de kloosters. Eigentijdse geschriften tonen aan dat de praktijk door de eeuwen heen levendig was. Petrus Damiani (1007 - 1072) schreef al dat men zich door het geselen met Christus vereenzelvigde en zich boven de anderen verhief. En nog in de 17de eeuw schreef kanunnik en theoloog Jacques Baileu (1635 - 1716) een sarcastische kritiek op die praktijk: *Men geselt zichzelf niet langer alleen maar op de rug maar ook op de billen en dat schijnt sommigen seksueel te stimuleren*. Dat tijdens de voorbereiding van het tweede Vaticaans Concilie (1962 - 1965) het nodig bevonden werd om zelfgeseling als zinloos en uit de tijd te bestempelen toont aan dat het ook in de twintigste eeuw nog leefde. En zelfs in de 21ste eeuw blijkt de praktijk nog niet geheel de wereld uit: in 2016 getuigt een ex-non over verplichte geseling in de krant De Morgen (*We moesten onszelf geselen en onze gelofte in bloed schrijven*). In tal van levensbeschrijvingen van vrouwelijke heiligen is er sprake van zelfkastijding, het blijkt een praktijk te zijn die ook werd aangemoedigd door hun biechtvaders.



(3) Catharina van Sienna geselt zichzelf voor de crucifix, 15de eeuw.

Een afbeelding uit *Der geistliche Rosgart* (De Spittituele Rozentuin), ontstaan in het gebied van de Boven Rijn of de Elzas in de eerste helft van de vijftiende eeuw, toont Catharina van Siena die zichzelf geselt met een *flagrum*, terwijl ze knielt voor een met bloed bedekte, gekruisigde Christus.

De boodschap is duidelijk: wie tot God wil komen moet zijn demonen bezweren door zelfkastijding. In die context is het niet onlogisch dat de opdrachtgevers van onze sculptuur kozen voor de gesel als wapen om de demonen af te weren die trachten te voorkomen dat de hoogste trede van de deugd wordt bereikt.

(4) Die Weg zur Seligkeit,
Augsburg, ca. 1490.

ladder wacht God, omringd door engelen, de ziel op met een kroon. Onderaan de ladder knielt een non en naast haar liggen een zweep (met meerdere riemen) en een *flagrum* (de gesel met knopen).¹

6 / 13

De allegorische voorstelling van de ladder als weg naar de zaligheid staat in een lange traditie (zoals ook al is gebleken uit ons vorige artikel). Aan de basis daarvan ligt waarschijnlijk, *De Geestelijke Ladder* van Johannes Climacus (579 - 650). In zijn werk beschrijft Climacus hoe elke trede van de ladder een deugd is die de monniken moeten verwerven in hun streven naar het bereiken van een toestand van spirituele perfectie om zo tot God te komen.



(5) Het hart aan het Kruis, St Walburg, Eichstätt, ca. 1500

Er zijn veel verschillende variaties bekend, de Ladder der Deugden is daar slechts één van. Een studie naar een reeks afbeeldingen die ontstaan zijn omstreeks 1500 in het Benedictijner nonnenklooster St. Walburg bij Eichstätt, toont aan

hoe de nonnen hun eigen unieke voorstellingen creëerden. Ze inspireerden zich weliswaar op bestaande voorstellingen maar gaven er een eigen invulling aan. Een van die voorstellingen, *Het Hart aan het Kruis* genoemd, toont een bijzondere variatie op de Kruisiging. De romp van de gekruisigde Christus bestaat uit een enorm hart waarin de non, als bruid van Christus, verenigd is met haar bruidegom. Een ladder met banderollen

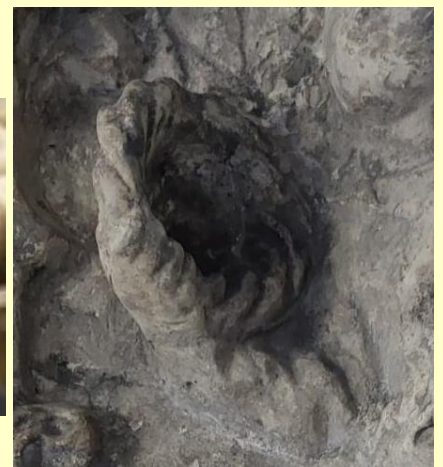
ernaast waarop de deugden staan geschreven, leidt naar het hart.

Het voorbeeld toont aan hoe de zusters creatief omsprongen met de bestaande iconografie en er hun eigen interpretatie aan gaven. En dat is precies wat naar alle waarschijnlijkheid ook is gebeurd met de voorstellingen in onze sculptuur. Het gebruik van de symbolen ladder, gesel, kroon en engelen leunt het sterkst aan bij de Ladder der Deugden, maar staat in die lange traditie van voorstellingen met de ladder als allegorie van de geestelijke stappen die de mens moet zetten opdat zijn ziel de zaligheid zou bereiken.



(6) Allegorische voorstellingen met de treden van de ladder als stappen naar de zaligheid, Kartouzer compilatiehandschrift, Yorkshire, 15de eeuw.

Tot slot is er nog de kroon op onze sculptuur. De kroon heeft geen doornen en er zijn geen sporen die erop wijzen dat die zouden verdwenen zijn door de tand des tijds. De strengen waaruit de kroon is samengesteld zijn allemaal samen in dezelfde richting gedraaid en liggen tegen elkaar aan, terwijl de doornenkroon een duidelijk gevlochten patroon heeft waarin verschillende zigzaggende lijnen door elkaar lopen met duidelijke open ruimtes ertussen. Zelfs al zijn de doornen moeilijk weer te geven in steen en zijn die dan onderhevig aan slijtage, dan nog maakt de structuur van de kroon duidelijk dat het om een doornenkroon gaat.



(7) Man van Smarten, Anoniem, Zuidelijke Nederlanden, ca. 1460-1470.
(Links en midden)

(1 detail) De kroon in onze sculptuur (rechts).

De doornenkroon vertoont in deze albasten sculptuur de typische structuur met openingen tussen de takken van de doornstruik. Een deel van de doornen zijn vermoedelijk verloren gegaan, andere zijn nog duidelijk zichtbaar.



9) Adellijke dames dragen de *escoffion*, twee daarvan hebben de vorm van een tulband.

De vorm van de kroon lijkt veeleer geïnspireerd op de hoofdtooien van de vijftiende eeuw zoals de *escoffion* (in



tulbandvorm)² die door de adellijke dames werd gedragen en de *orle* die door mannen hun tornooihelmen decoreerden.

(10) Een adellijke heer afgebeeld met een *Orle* op zijn grafmonument, ca. 1450.

Bijgevolg komen wij toch weer tot de conclusie dat het werk veeleer een Ladder der Deugden voorstelt die ontstaan is in de context van een nonnenklooster. Andere hypotheses worden uiteraard niet geheel uitgesloten omdat er teveel onbekenden zijn (zoals de herkomst, het geheel waarin het werd geplaatst). Kunstwetenschap is geen exacte wetenschap, je bent er zelden helemaal klaar mee en dat maakt het net zo boeiend.

² De *escoffion* was een populaire hoofdtooi voor adellijke dames van de 13de tot het einde van de 15de eeuw en bestond uit een rol stof zoals zijde of wol. De *escoffion* kon verschillende vormen aannemen zoals een conische vorm of twee conische vormen als hoorns bovenop het hoofd of nog als een tulband.

Bibliografie

Hagenbeek, Maartje, *Het arma Christi-motief als representatie van het lijden van Christus*, Bachelor eindwerkstuk Kunstgeschiedenis, Universiteit Utrecht, 2021.

Hamburger, Jeffrey F., *Nuns as Artists. The Visual Culture of a Medieval Convent*, Berkeley, Los Angeles, London, 1997.

Hamburger, Jeffrey F. & Susan Marti, *Crown & Veil. Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*, New York, 2008.

Vandenbroeck, Paul, *Hooglied. De Beeldwereld van Religieuze Vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden, vanaf de 13de eeuw*, tent. cat. Paleis voor Schone Kunsten Brussel, 1994.

Walker Bynum, Caroline, *Wonderful Blood. Theology and Practice in Late Medieval Northern Germany and Beyond*, Philadelphia, 2007.

Fotoverantwoording

(1) *De ladder der deugden*, 15de eeuw, Frankrijk, kalksteen.
(Bron: auteur)

(2) *Ladder der Deugden uit de Hortus Deliciarum*, facsimile uit 1818,

Archives municipales de Molsheim.

(Bron: <https://elissayukikoweichbrodt.substack.com/p/herrad-of-landsberg-is-my>)

(3) *Catharina van Sienna geselt zichzelf voor de crucifix. Der geistliche Rosengarten*, 15de eeuw. Parijs, Bibliothèque Nationale de France, MS All. 34, fol. 4v.

(Bron: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10527637q/f14.item>)

(4) *Die Weg zur Seligkeit*, Augsburg, ca. 1490. Houtsnede.

(Bron: Jeffrey F. Hamburger, as Artists. *The Visual Culture of a Medieval Convent*, Berkeley, Los Angeles, London, 1997, p112)

(5) *Het hart aan het Kruis*, St Walburg, Eichstätt, ca. 1500.

(Bron: Jeffrey F. Hamburger, as Artists. *The Visual Culture of a Medieval Convent*, Berkeley, Los Angeles, London, 1997, pl 10)

(6) *Allegorische voorstellingen met de treden van de ladder als stappen naar de zaligheid*, Kartuizer compilatie, Yorkshire, 15de eeuw, Londen, British Library, Ms Add. 37049, f 37v en f. 49v.

(Bron: Jeffrey F. Hamburger, as Artists. *The Visual Culture of a Medieval Convent*, Berkeley, Los Angeles, London, 1997, p111)

(7) Man van Smarten, Anoniem, Zuidelijke Nederlanden, ca. 1460-1470. Antwerpen, Museum Mayer vanden Bergh.

(bron: <https://museummayerervandenbergh.be/nl/pagina/drie-topstukken-albast>)

(8) Adellijke dames dragen de *escoffion*, twee daarvan hebben de vorm van een tulband. Afbeelding uit Boethius' *De vertroosting van de filosofie*, 15de eeuw. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles.

(Bron: <https://steel-mastery.com/mens-and-womens-headwears-in-burgundia-xv-century?srsId=AfmBOopJ7ZhFZNOXgmHXneaBODExDwikwwRlrJzvEHfvIAzRSYl2Dno5>)

(9) Een adellijke heer is afgebeeld met een orle op zijn grafmonument ca. 1450. Stafford, St. John the Baptist Church, Bromsgrove.

(Bron: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stafford_tomb,_St_John_the_Baptist_Church,_Bromsgrove_-_photo_07.JPG)